

UOT 811.133.1

A.F.Mehdiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
a.mehdiyeva.dk@gmail.com

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIQLARIN TƏSNİFATI

Açar sözlər: təsnifat, qarşılıqlı təsir, ortaq məxrəc, kommunikasiyanın semantikasi, dinamik gərginlik, universal və integrativ bacarıqlar

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesində xarici dilin mənimsənilməsi nitq fəaliyyətində xarici dil bacarıqlarının vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Ali məktəbdə fransız dilinin mənimsənilməsində qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifə kommunikativ bacarığın təkmilləşməsinin nitq səviyyəsinə təsiri ehtiva olunur.

Kontekst və nitq situasiyası ali məktəbdə xarici dilin təlimi zamanı qarşıya qoyulan və özündə şəxsiyyət-fəaliyyət yanaşmasını nəzərdə tutan mədəniyyətlərarası kommunikasiya bacarığının təsnifatıdır. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların təsnifatı dialoji nitqin linqvistik xüsusiyyətlərini, kommunikasiyada qarşılıqlı təsirin psixoloji əsaslarına və xarici dilin tədrisi metodikasına əsaslanır.

A.Ф.Мехтиева

КЛАССИФИКАЦИЯ УМЕНИЙ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

Ключевые слова: классификация, взаимодействие, общий знаменатель, семантика общения, динамическая напряженность, универсальные и интегративные умения

Усвоение иностранного языка в межкультурном коммуникативном процессе осуществляется в речевой деятельности посредством иноязычного умения.

Целью и задачей овладения французским языком в высшей школе является влияние совершенствования коммуникативных навыков на уровень речи.

Контекстно-речевая ситуация – это классификация навыков межкультурного общения, которая предлагается при обучении иностранному языку в вузе и включает личностно-деятельностный подход. Классификация межкультурных коммуникативных умений основана на языковых особенностях диалогической речи, психологических основах взаимодействия в общении и методике обучения иностранному языку.

A.F.Mehdiyeva

CLASSIFICATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION SKILLS IN THE PROCESS OF TEACHING FRENCH AT A UNIVERSITY

Keywords: *classification, interaction, consensus, semantics of communication, dynamic stress, universal and integrative skills*

The assimilation of a foreign language in the intercultural communication process is carried out in speech activity through a foreign language skill.

Depending on the purpose and content of the task set for the university assimilation of the French language, the level of improvement of communicative skills affects the speech assimilation of the French language.

The context and situation of the process of learning a foreign language at a university will set the task of classifying the skills of intercultural communication - which includes a personal-active approach. The classification of intercultural communicative length is based on the linguistic features of dialogic speech, the psychological basis of the impact in communication and the methodology in the process of teaching a foreign language.

Ali məktəblərdə təhsil sahəsində aparılan müasir islahatlar çərçivəsində fransız dili xarici dil kimi tədris prosesinə daxil edildiyindən ixtisas və peşə hazırlığında ünsiyyətlə bağlı həll edilməli pedaqoji xarakterli məsələlər kommunikativ yönümlü bacarıqlarla icra olunur.

Xarici dildə bacarığa yiyələnmək, onu formalaşdırmağın köməyi ilə “...*təhsil alanlar üçün aktual olan ünsiyyət və məişət, təlim, istehsalat, mədəni həyatda vəzifələri həyata keçirilməsi, tələbələrin dil və nitq faktlarından istifadə etmə bacarığıdır (ayrılma mənimdir), həmçinin qarşılıqlı təsir (ayrılma bizimdir) öyrənilən dilin mədəniyyət normalarına və ənənələrinə uyğunluq qabiliyyətidir*” [14, s.109].

Fransız dilinin tədrisi zamanı öyrənilən dil materialları zamanı mədəniyyət amilinin dil norması kimi pedaqoji prosesə daxil edilməsi mədəniyyətlərərası kommunikasiya bacarığı vasitəsi ilə icra olunur.

Mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqlar insani qabiliyyətlər içərisində xarici dildə bacarıq kimi şərh olunur və bu bacarıqlar ana dili bacarıqlarından ikinci bacarıqlar olması ilə fərqlənir və bu bacarıqlar “yaradıcı bacarıqlar” adlanır [6, s.142].

Xarici dilin mədəniyyət amili kimi şərhini əsas tutaraq həmçinin qeyd etmək istərdik ki, əgər ilkin və yaranma dili bacarıqları bilik – hərəkət – bacarıqla tamamlanırsa, birinci bacarıq vasitəsi ilə anlama, xarici dilin mənimsənilməsində yaradıcı fəallıq ikinci bacarıq adlanır. Xarici dildə ünsiyyətə girməyi psixoloqlar II yaradıcı bacarıq kimi qiymətləndirmişlər [3, s.29; 2]. Metodistlərdən Passov E.İ. [11, s.34-36] psixoloqların bu təklifini xarici dildə ünsiyyətə girmək üçün

ikikomponentli “vərdiş-nitq bacarığı” kimi tətbiqini təklif etmişdir.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqlar xarici dildə nitq bacarıqlarının tərkib hissəsi olmaqla onu iki yox, çoxkomponentli olmasını: qrammatik, diskursiv, strateji, sosiomədəni amilləri ehtiva edir. V.V.Safonova [12] dil, qrammatik, sosiomədəni komponentlər İ.Bim [4, s.156-163] – nitq, dil, sosiomədəni, kompensator və təlim-idraki komponentlərdən ibarət olmasını irəli sürürlər.

Metodik ədəbiyyatda kommunikativ bacarıqların təsnifatı ilə bağlı tədqiqatlarda kommunikativliyə xas olan və ilk nöqteyi-nəzərdən diqqəti cəlb edən informasiya müstəvisi üzərində bölgüsü aparılmış, ünsiyyət prosesində informasiyanın mübadiləsi, emalı və saxlanması, verbal və qeyri-verbal kommunikativliyin xüsusiyyətləri bu təhlilə cəlb edilmişdir [16; 5].

Müəlliflər qeyd etmişlər ki, kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması informasiya mübadiləsi əsasında baş vermiş və bu əsasda kommunikativ təsnifatı verməyə çalışmışlar, lakin mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların struktur cəhətləri diqqətdən yayınmışdır.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ təlim tələbə şəxsiyyətinin inkişafının şəxsiyyət-fəaliyyət paradigmasında təhlili göstərir ki, kommunikasiya müsaiblərinin informasiya mübadiləsinin qarşılıqlı təsirinin nəticələri onların idraki proseslərində keyfiyyət dəyişmələrinə səbəb olur, koqnitiv fəallığa şərait yaradır. Dialoq, sorğu-sual, tematik dialoqların mədəniyyətlərarası təlim metodu kimi vurğulanması fransız dilinin ünsiyyət vasitəsi kimi mənimsənilməsində kommunikativ təsir vasitəsi, tələbə şəxsiyyətində yeni didaktik keyfiyyətlərin formalaşması ilə nəticələnir.

Əlbəttə mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların təsnifatı ümuminin xüsusiyyə olan münasibətindən kənar deyil, amma mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqlar struktur-semantik cəhətdən tək cə informasiya mübadiləsinə deyil, həmçinin qarşılıqlı təsiri və dialoqa girən tərəflərin nitq davranışlarının orta q məxrəcə gətirmək üçün hərəkətlərinin mədəniyyət amilinin təsiri ilə korreksiya edilməsi, şəxsiyyət-fəaliyyət prizmasından araşdırılması qarşıya qoyulan təlim məqsədinə çatmağın linqvodidaktik hədəfidir və biz bu məqsədlə apardığımız eksperimentlərə müvafiq olaraq mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların təsnifatını nitq situasiyasına uyğun qruplaşdırmışıq.

Ənənəvi kommunikativ bacarıqlar düzgün, savadlı, asan dillə fikrini ifadə etməyi, ünsiyyət müsaibininin informasiyasını adekvat qavramağın verbal və qeyri-verbal xüsusiyyətlərini nəzərdə tuturdusa, mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqlar semantikasına mədəniyyət amilini daxil edilməsi mədəniyyəti ünsiyyətin qarşılıqlı təsiri nəticəsində əldə edilmiş bilik kimi fransız dilində cümlə yaradıcılığına təsirini, qarşılıqlı təsir amili kimi kommunikativ strateji tərəfdaşlığa təsiri nəticəsində anlama bacarığı səviyyəsində ümumi və ya universal dəyərlər əsasında mədəniyyətlərarası bacarığın formalaşdırılmasından ibarət kommunikativ

tipli bacarıq qrupunun motivləşdirilməsini, mədəniyyət xarakterli, tələbənin peşə fəaliyyətinə müsbət təsir edəcək və tətbiqi ünsiyyətdə qarşılıqlı razılığa səbəb olacaq bacarıqları ehtiva edir.

Beləliklə, müasir tələbənin peşə və sosial tələbatları Ümumavropa standartlarını ehtiva etməklə informativlikdə mədəniyyət amilinin qabardılmasını, qarşılıqlı təsirin fərqli məzmunun yad mədəniyyətin nitq hərəkətindən ibarət olmasını, hərəkətlərin icrasında yad mədəniyyət semantikasının linqvistik normalara – cümlə yaradıcı fəallığı səviyyəsində icrasını nəzərdə tutur. Qeyd etmək istərdik ki, mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqların təşkili səviyyəsində nə Azərbaycan dilli, nə rus dilli linqvodidaktik ədəbiyyatda mədəniyyət amilinin bacarığın semantiik-struktur əlamətlərinə təsirinə qarşılıqlı təsir müstəvisində toxunulmamışdır.

Mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqlar müqayisə elementi olaraq iki qrupdan birinin üstünlüyünü vurğulanması ilə orta məxrəcə, konsensusa, strateji tərəfdaşlığa nail olması nitq fəaliyyətində çətinlikdir. Fransız dilinin normalarına daxil olan mədəniyyətə söykənən qaydalar əsasında kommunikativ şərh, izah mədəniyyətdən doğan “dinamik gərginliyin” [10, s.36] yaranmasına səbəb olur ki, bu da anlama bacarığının yaranmasında öyrənilən dilin stereotipləri ilə müşayiət olunur.

Mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqlar təkcə şəxsiyyətlərərası deyil, həm də mədəniyyətlərərası kommunikasiyanı ehtiva edir və ona görə də ümumi integrativ və universal bacarıqların təsnifatı rolu fransız dilində ünsiyyətə girmək nöqtəyi-nəzərdən əhəmiyyətə malikdir. Bu, ünsiyyət prosesində kommunikativ bacarıqların integrasiyasına səbəb olur ona görə ki, kommunikasiya prosesində integrativliyi stimullaşdıran linqvistik formal əlamətlər – eksplisit linqvistik normalarla ünsiyyətin gedişatına təsir edir, ya da realilər və təktərkibli anlayışların kommunikasiyada güddüyü ümumi hədəflərdir ki, nitq fəaliyyətinin davam etməsinə şərait yaradır ki, bu da ya informasiya mübadiləsinə, ya da qarşılıqlı təsire malik olur.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, müasir Azərbaycan, rus və fransız dilli ədəbiyyatı ümumiləşdirərək biz mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqların təsnifatını şəxsiyyət-fəaliyyət müstəvisində kommunikativliyini, informativliyini, qarşılıqlı təsirini və nitq hərəkətlərinin tərzini nəzərdə tutaraq ümumi, universal bacarıqların integrasiyasının linqvodidaktik təsnifatını tərtib etmişik.

Mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqların təsnifatı informasiya müstəvisi ilə yanaşı, qarşılıqlı təsirin və hərəkətlərin linqvistik tənzimlənməsinin linqvodidaktik xüsusiyyətlərini ehtiva edir və bu üsul tədqiqata cəlb edilməmiş və bu, ilk təşəbbüsdür.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək istərdik ki, bu qarşılıqlı təsir informasiya mübadiləsi ilə yanaşı, yəni bizim kontekstimizdə fransızdilli yad mədəniyyətin

semantikasının xarici dilin tədrisi zamanı təlim prosesinə daxil edilərək öyrənilməsi həm məqsəddir, həm də vəzifə və hər iki təlim xarakterli prinsiplər fransız dilinin tədrisi zamanı icraya cəlb olunur. Lakin qarşılıqlı mübadilə prosesində nəzərə alınmayan dinamik gərginliklərlə [10, s.36] müşayiət olunan, informasiyanın anlaşılması zamanı tərəflərin dinamik (dialoji nitqdən asılı olaraq) yerdəyişmə mərhələləri bacarığın yaradılmasının genişlənməsinə, qarşılıqlı təsir zamanı tədris materialının mənimsənilməsinin effektivliyinə və anlaşılmış yeni materialın nitqin törənməsində psixolinqvisistik mərhələsinin dinamizminin artmasına səbəb olur. Qarşılıqlı təsir mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların semantikasında dinamizmlə, emosionallıqla, yeni biliyin emalı və koqnisiyası (tələbənin idrak fəallığına uyğun şəxsi münasibətindən doğan dəyişmələrlə cümlə yaradıcılığında tətbiq edilən verbal bacarıqlarla) ilə xarakterizə olunur. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarığın təsnifatında qarşılıqlı təsir müstəvisində şərhli Bayrımın və prof. D.İsmayilovanın [15, s.147-181] tədqiqatlarına uyğun gəlir. Qarşılıqlı təsir bacarığın təsnifatında ümumi, universal, integrativ bacarıqlara bölgünü iki mədəniyyətin bir fərdi şüurda nitq davranış formasında mövcudluğunu şərtləndirir. Hər iki mədəniyyətin – fransız və ana dili mədəniyyətinin qarşılaşmasının nəticəsində yaranmış bacarıq kontekstual, situativ və münasibətlərin qarşılıqlı təsirindən yaranmış kommunikativ bacarıqdır.

Dialoji nitq, tematik dialoqların tətbiqi, sorğu-sual mahiyyət etibarını ilə qarşılıqlı təsirin kommunikativ ifadə formasıdır. Qarşılıqlı təsirdən doğan dinamizm və emosionallıq mədəniyyətlərarası kommunikasiyada müxtəlif nitq situasiyalarının yaranmasına, bu isə ünsiyyət tərəfdaşlarında dinamizmin mərhələli olaraq yerdəyişmələrinə səbəb olur. Biz eksperiment prosesində müxtəlif mədəniyyətlərin yaratdığı həmçinin anlamamaq və ondan doğan utancaqlıq, bacarıqsızlıq, özünü qeyri-adekvat hissetmə, nitq situasiyasında ünsiyyətə yad adam davranışını xatırladan mədəniyyətlərin çarpazlaşmasının təsirindən yaranan dinamik gərginliyini də müşahidə etdik.

Tələbələrdə bu dinamik gərginlik ambivalent təsirlərlə müşayiət olundu, tələbələrdən bəzisi dinamik gərginlikdən motivləşərək fikirləşmənin səhv olmasından qorxmayaaraq dialoji nitqi davam etdirdilər, dinamizm onların bacarıqlarının formalaşdırılmasını stimullaşdırdı. Digər qrup tələbələrdə isə dinamizm ünsiyyətə girmək marağının sönməsinə səbəb oldu. Tələbələrin cavablarının təhlili göstərdi ki, bu mərhələnin mənfi yekunlaşmasına səbəb linqvisistik bacarıqların zəifliyidir, digər səbəb isə qarşılaşdıqları fransız dili vasitəsi ilə təqdim olunmuş dialoji mədəniyyət amilinin ana dili əsasında deskriptiv təsviri tələbədə anlama bacarığının yaranması təəssüratını yaratmır. Əgər hadisənin mahiyyətinə varsaq, yad mədəniyyət ana dili əsasında deskriptiv təsviri də bacarıqdır. Belə bacarığın məzmununda qarşılıqlı təsir olaraq ana dilindən olan mədəniyyət amilinin bacarığın qarşılıqlı təsirdən doğaraq təsnifatında dominant davranış ana dili mədəniyyətinin elementi olur.

Kommunikativ bacarıqların təsnifatında konteksti və situasiyanı nəzərə alsaq, mədəniyyət bir konsept kimi kommunikativ anlamda həmişə iki nəfəri nəzərdə tutur. O dialoji və sorğu-sual olmasa da, adətən insanın daxili mənəviyyatına hesablanır. Yəni mədəniyyətlərin linqvistik qarşılıqlı təsirinin nəticəsi, bacarığın təsnifatı, dilin mənimsənilməsi nöqtəyi-nəzərdən genişdir. Linqvistik qloballaşmanın mədəniyyət kimi ətrafımızda keçidlərinin sürətlənməsi, bəzən mücərrəd, bəzən də linqvistik gerçəklik formasında mənzərəsinin yaradılması bacarıqların formalaşmasında və təsnifatında mədəni fərqlərin nəzərə alınması və ondan asılılığı da ehtiva edir. Düşüncə yaratdığımız mədəniyyətin məhsuludur. Lakin konkret situasiyalarda, məsələn, dialoji nitq situasiyaları heç də mədəniyyətlərərsi kommunikativ bacarıqların hamısını əhatə edə bilməz, o ancaq dialoqda doğan situasiyaları ehtiva edir və biz də tədqiqatımızda bu amili nəzərə alaraq, bacarıqların təsnifatında dialoji situasiyadan törənən mərhələləri təlim prosesinə daxil etməyə cəhd etmişik.

Mədəniyyətlərərsi kommunikativ bacarıqların təsnifatı zamanı dialoji nitqin linqvistik xüsusiyyətləri haqqında [17; 18; 19] dialoji nitq fəaliyyətinin psixoloji və psixolinqvistik xüsusiyyətləri [8; 9, s.265; 13] və dialoji nitqin tədrisinin metodik xüsusiyyətlərini [20; 15] nəzərə alaraq bu təsnifatı aparmışıq.

Mədəniyyətlərərsi kommunikativ bacarıqların təsnifatı		
Mədəniyyətlərərsi kommunikativ bacarıqların növləri – kommunikativ tip bacarıqlar	Mədəniyyətlərərsi kommunikativ bacarıqların kəmiyyət əlamətləri	Bacarığın məqsədi
Verbal bacarıqları. Təlim materialının müəyyənləşdirilməsi.	Kommunikasiya daxil olmaq üçün vacib bacarığın ümumiliyi.	Qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması.
Konkret bacarıqlar – konkret situasiyanı dəyişdirmək bacarığı	Kommunikasiyanın zəruri bacarığın linqvistik cəhətləri	Konkret ünsiyyət bacarığının vəzifə olduğunu anlamaq
İntegrativ bacarıqlar	Ana və xarici dil bacarıqların yaranmasında birgə fəallıq	Keçirilmə və ümumiləşmənin köməyi ilə interferensiyayı aradan qaldırmaq
Universal bacarıqlar	Mədəniyyətlərərsi kommunikativ bacarığın yeni biliyin mənimsənilməsində effektivliyi	Mədəniyyətlərərsi kommunikativ bacarığın dil/nitq fəallığının optimallığının istiqamətində universal fəallıq
Yad mədəniyyət amilinin ana dili mədəniyyəti amilindən fərqləndirmə bacarığı	Yad mədəniyyət elementinin linqvistik əlamətini aydınlaşdırmaq bacarığı	Kommunikativ məqsəd naminə dialoji nitq vasitəsi ilə normal qarşılıqlı münasibətlərin yaranması

Dialoji nitqin həm linqvistik [16], həm metodik xüsusiyyətlərinə [7] əsasən qeyd etmək olar ki, o ünsiyyət vasitəsi olmaqla müqayisə və

əksliklərdən, əks-qütblərin nitq davranışlarından ibarətdir və bu da onun təşkili strukturudur. Ünsiyyət prosesində müsahiblərin müqayisə və əkslik davranışları oxşarda fərqi, fərqdə oxşarı tapmağa – elementar anlama bacarığına yiyələnməyə kömək edir [1].

Dialoji davranış qarşılıqlı təsiri, əksliklərin şərhini verməyə, ümumiyyətlə razılaşmaq cəhdini, kommunikasiyanı və canlı rabitələri ehtiva edir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Kazimov N.* Müqayisənin nəzəri və əməli problemləri. Bakı, 2005, 96 s.
2. *Артемов В.А.* Психология обучения иностранным языком. Москва:Просвещение, 1966, 280 с.
3. *Беляев Б.В.* Очерки по психологии обучения иностранным языкам. М.: Просвещение, 1965, 227 с.
4. *Бим И.Л.* Компетентностный подход к образованию и обучению иностранным языкам // Компетенции в образовании: опыт проектирования. Сб. научных трудов. М.: ИНЭК, 2007, с.156-163
5. *Жуков Ю.М.* Коммуникативный тренинг. М.: Гардарики, 2003, 223 с.
6. *Зимняя И.А.* Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М., Просвещение, 1978, 159 с.
7. *Исмаилова Д.* Методика обучения диалогической речи современного английского языка на национальных курсах языков вузов. Баку, 2002, 212 с.
8. *Леонтьев А.А.* Психология общения. Изд. 2. М., 1997, 370 с.
9. *Леонтьев А.А.* Основы психолингвистики. М., “Смысля”, С-Петербург, “Лань”, 2003, 265 с.
10. *Мацумото Д.* Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия. СПб: Прайм-Еврознак, 2008, 668 с.
11. *Пассов Е.И.* Основы методики обучения иностранным языкам. М., 1993, 625 с.
12. *Сафонова В.В.* Коммуникативная концепция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях / В.В.Сафонова. М.: Изд-во НИЦ “Еврошкола”, 2004, 236 с.
13. Три аспекта (стороны) общения по Г.М.Андреева. studFiles.net/preview/1957095/page:13
14. *Щукин А.Н.* Лингвокультурный энциклопедический словарь. М., АСТ. Астрал. Хранитель. 2007, 746 с.
15. *Ismayilova D.A.* English teaching methodology. Baku, Mutarjim, 2021, 318 p.
16. cyberlenika.ru/article/n/kommunikativniye_umeniye_k_voprosu_klassifikasii/viewer
17. cyberlenika.ru/article/n/dialogi-cheskoe-obseniye-kak-obyekt-lingvisticheskaya-issledovaniya/viewer
18. <http://libmgppu.ru/webroot>
19. <http://www.consultant.ru>
20. <https://rusneb.ru>., <https://retrokinga.com>>kak-kalikob

Redaksiyaya daxil olub 16.01.2023